

Ὁ Πέταρ Κότσιτς
καὶ ἡ πρόσληψη τῆς ἐλευθερίας τοῦ Τύπου
στὰ δυτικὰ Βαλκάνια τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνα

Πολυδώρου Γκοράνη*

«Ὁ ἐλεύθερος Τύπος μπορεῖ νὰ εἶναι εἴτε καλὸς εἴτε κακός,
ἀλλὰ χωρὶς Ἐλευθερία εἶναι ἀπόλυτα βέβαιο ὅτι ὁ Τύπος
δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ὅτιδήποτε ἄλλο ἀπὸ κακός».
[Αλμπέρ Καμύ]

Ἡ ἐλευθερία τῆς ἔκφρασης καὶ ἡ θεσμικὴ διασφάλιση τῆς ἐλευθερίας τοῦ Τύπου συμβάλλουν στὴν ὀρθὰ διαμορφούμενη ἐξέλιξη τῆς προσωπικότητας τοῦ ἀτόμου καὶ ταυτόχρονα συνιστᾶ ἀναφαίρετο δικαίωμά του, ἥτοι νὰ διατυπώνει τὶς ἀπόψεις καὶ σκέψεις του, νὰ πληροφορεῖ ἀλλὰ καὶ νὰ πληροφορεῖται στὸ πλαίσιο ἐνὸς εὐρύτατου φάσματος θεμάτων. Ὡς ἐκ τούτου, τὸ δικαίωμα ἔκφρασης ἐκάστου ἀτόμου, εἴτε ὡς ἀναγνώστη εἴτε ὡς δημοσιογράφου, διαδραματίζει ρόλο βαρύνουσας σημασίας ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἐδραίωση καὶ τὴν προστασία ἐνὸς δημοκρατικοῦ πολιτεύματος¹. Προσέτι, σὲ μία εὐνομούμενη πολιτεία

* Ὁ Πολύδωρος Γκοράνης εἶναι Ἐπίκ. Καθηγητὴς Βυζαντινῆς καὶ Μεσαιωνικῆς Νοτιο-σλαβικῆς Γραμματείας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

1. Ἐνδιαφέρουσα ἀνάλυση γιὰ τὸ ζήτημα τῆς Ἐλευθερίας τοῦ Τύπου βλ. Αἰμιλία Σαμαρτζῆ, Προσωπικὰ δεδομένα καὶ Ἐλευθερία τοῦ Τύπου: Σὲ ἀναζήτηση χρυσῆς τομῆς, <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/object/1323529> (24.11.2009). Ἀναλυτικώτερα γιὰ τὴν ἔννοια τῆς ἐλευθερίας τοῦ Τύπου βλ. Ἐ. Λεμπέσης, *Κοινωνιολογία τοῦ Τύπου*, ἐκδ. Ἄρσενίδη, Ἀθήνα 1992, σσ. 70-78· S. J. Sorabjee, “Freedom of the Press, its Contents and facets”, *India International Centre Quarterly*, Vol. 13, No 3/4 (1986), σσ. 173-184· ἐπίσης βλ. τὶς σημαντικὲς μελέτες S. R. West, “Press Exceptionalism”, *Harvard Law Review*, 127 (2014), σσ. 2434-2463· D. A. Graber, “Press freedom and the General Welfare”, *Political Science Quarterly*, 102 (1986), σσ. 257-275 καὶ C. R. Miller, “Propaganda and Press Freedom”, *The English Journal*, 28 (1939), σσ. 821-827.

ή όρθή και άντικειμενική –και όταν είναι άναγκαίο στηλιτευτική– ένημέρωση άποτελεί καθήκον τών έκπροσώπων του Τύπου και συνδέεται, όπως όρθά έπισημαίνει και ό Fleiner, με τόν βαθμό τών δημοκρατικών έλευθεριών της: «Έξήγησέ μου με ποιό τρόπο διαχέεται ή πληροφορία στη χώρα σου και θα σου πώ τί είδους πολίτευμα έχει»².

Τήν έλευθερία του Τύπου και τήν άντικειμενική ένημέρωση τών πολιτών δύναται νά καταστρατηγεί ό περιορισμός έκφοράς του λόγου, ή έπονομαζόμενη λογοκρισία, ως μοχλός έλέγχου και χειραγώγησης τής κοινής γνώμης. Σε ποιές όμως περιπτώσεις ένεργοποιείται ό περιορισμός έκφοράς του λόγου και ύπό ποιές προϋποθέσεις; Ή τυπολογία του φαινομένου, σύμφωνα με τόν Χριστόπουλο, διακρίνεται σε τρεις τύπους λογοκρισίας: α) κατασταλτική, β) προληπτική, και γ) άυτολογοκρισία³.

Άπό τους Δημοσιογράφους Χωρίς Σύνορα (Reporters Without Borders-RSF) στις 20 Άπριλίου 2021 δημοσιεύθηκε έτήσιο παγκόσμιο βαρόμετρο άναφορικά με τήν έλευθερία του Τύπου. Ούσιαστικά πρόκειται για έτήσια έρευνα, βάσει τής όποιας άξιολογείται ή έλευθερία έκφοράς λόγου τών δημοσιογράφων σε 180 χώρες, και στην όποία συμπεριλαμβάνεται βαθμολογία και συγκριτική κατάταξη σύμφωνα με μία σειρά ειδικών κριτηρίων. Τα τελευταία χρόνια, καθώς ή βαθμιαία και όλο πιό σημαντική έπιρροή πολλών κυβερνήσεων έπί τών Μ.Μ.Ε. έπηρεάζει σαφώς τήν ποιότητα τής άντικειμενικής ένημέρωσης, ή έν λόγω έρευνα άποκτά ιδιαίτερη σημασία. Ή έκθεση του 2021 για τήν Έλλάδα προκαλεί έντονες άνησυχίες, διότι ή χώρα βρίσκεται στην 70ή θέση, υποχωρώντας πέντε θέσεις σε σχέση με τό 2020. Ωστόσο, ή λογοκρισία ως πρακτική έλέγχου και χειραγώγησης τής κοινής γνώμης άποτελεί ένα διαχρονικό φαινόμενο

2. Αιμιλία Σαμαρτζή, Προσωπικά δεδομένα, ό.π., σ. 9 και Th. Fleiner, „Demokratie und Informationsfreiheit“, *Revue de droit Suisse*, 89 (1970), σ. 375 κ.έ.

3. Ό πρώτος λογοκριτικός τύπος έμφανίζεται τή στιγμή που ό λόγος έχει λάβει σάρκα και όστα, ένω ό προληπτικός τύπος τοποθετείται στο ένδιάμεσο σημείο μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού λόγου και ούσιαστικά τή στιγμή τής γένεσής του. Τέλος ή άυτολογοκρισία τοποθετείται στην περίοδο τής προπαρρασκευής του λόγου στο έπονομαζόμενο *forum internum* στο πεδίο του συνειδησιακού μας χώρου. Άναλυτικά για τή λογοκρισία βλ. Δ. Χριστόπουλος, «Ή λογοκρισία ως στιγμή έξουσίας» στό: Πηνελόπη Πετσίνη – Δ. Χριστόπουλος (έπιμ.), *Ή Λογοκρισία στην Έλλάδα*, έκδ. Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ, Άθήνα 2017, σ. 295.

μὲ ἓνα κοινὸ χαρακτηριστικὸ γνῶρισμα σὲ ὅλες του τὶς ἐκφάνσεις, τὸ ὅτι λαμβάνει χώρα σὲ ἀπολυταρχικὰ καθεστῶτα⁴.

Ἡ παρούσα μελέτη ἐστιάζει στὴν πρόσληψη τῆς ἐλευθερίας τοῦ Τύπου στὰ δυτικὰ Βαλκάνια τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνα, καὶ συγκεκριμένα μέσα ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τοῦ ἔργου τοῦ Πέταρ Κότσιτς, Σερβοβόσνιου πολιτικοῦ καὶ λογοτέχνη. Εἰδικώτερα, θὰ προβοῦμε στὴν ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση ἐπιστολῆς ποὺ δημοσιεύθηκε σὲ δύο ἐφημερίδες τὸ 1906 ἀπὸ ὀμάδα λογοτεχνῶν, ἐκδοτῶν καὶ δημοσιογράφων μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Κότσιτς καὶ στὴν ὁποία ἐτέθη τὸ κομβικὸ ζήτημα τῆς προληπτικῆς λογοκρισίας τῶν αὐστριακῶν ἀρχῶν στὸν βοσνιακὸ τύπο τῆς ἐποχῆς, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη σὲ ἓνα ποίημα σὲ πεζὸ λόγο μὲ τὸν τίτλο: «Ἐλευθερία», τὸ ὁποῖο δημοσιεύθηκε στὸ περιοδικὸ *Otadžbina* [= Πατριδα] τὸ 1912, μὲ τὴν κυκλοφορία τοῦ ὁποίου ὁ Κότσιτς εἰσῆλθε δυναμικὰ στὴν πολιτικὴ ζωὴ στὴν περιοχὴ τῆς Κράινα.

Στόχο τῆς μελέτης ἀποτελεῖ ἡ διερεύνηση τῆς πρόσληψης τῆς ἔννοιας τῆς ἐλευθερίας τοῦ Τύπου ἀφ' ἑνὸς μέσα ἀπὸ τὴν ἀνάλυση ἑνὸς δημοσιογραφικοῦ κειμένου-ἐπιστολῆς καὶ ἀφ' ἑτέρου μέσῳ τοῦ ποιητικοῦ λόγου, ἐνταγμένου στὴν ἔντυπη μορφή ἑνὸς περιοδικοῦ, τὸ ὁποῖο εἶχε σφοδρὰ λογοκριθεῖ. Θὰ ἐπιχειρηθεῖ νὰ ἀπαντηθοῦν ἐρωτήματα σχετικὰ μὲ τοὺς ἀφηγηματικούς τρόπους ποὺ ὁ Κότσιτς ἐπιλέγει γιὰ νὰ συνθέσει τὰ συγκεκριμένα κείμενα καὶ νὰ θίξει ζητήματα ποὺ τὸν ἀφοροῦν, καθὼς καὶ τὸ ἂν ὑφίστανται βαθύτερες ἰδεολογικὲς καὶ πολιτικὲς προεκτάσεις στὶς ἀπόψεις του.

Ὁ Πέταρ Κότσιτς, συγγραφέας καὶ πολιτικὸς σερβικῆς καταγωγῆς τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ζοῦσε στὴ Βοσνία-Ἑρζεγοβίνη καὶ θεωρήθηκε ὡς ἓνας ἀπὸ τοὺς πρωτεργάτες τοῦ μοντερνισμοῦ στὴ σερβικὴ λογοτεχνία, καθὼς καὶ προσωπικότητα ποὺ σηματοδότησε τὴν πολιτικὴ σκηνὴ τῆς συγχρονίας του μὲ τὴν ἔντονη δραστηριότητά του. Γεννήθηκε στίς 29 Ἰουνίου τοῦ 1877 στὸ χωριὸ Στρούτσιτσι στὴν περιοχὴ τῆς Μπάνια Λούκα καὶ πέθανε στίς 27 Αὐγούστου τοῦ 1916. Ἡ οἰκογενειακὴ συγκυρία τοῦ αἰφνιδίου θανάτου τῆς μητέρας του Μάρας καὶ τῆς

4. Ἀναλυτικὴ παρουσίαση τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἔρευνας βλ. Βλ. Βλασίδης – Ἄ. Γραμμένος, Ἡ Ἐλευθερία τοῦ Τύπου στὴν Ἑλλάδα: Κριτικὴ ἀνάλυση ὡς πρὸς τὸ βαρόμετρο τῶν Δημοσιογράφων χωρὶς σύνορα, <https://www.freiheit.org/el/greece/i-elytheria-toy-typoy-stin-ellada> (21.04.2021).

απόφασης του πατέρα του να ένδυθει τὸ μοναχικὸ σχῆμα εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα ὁ Πέταρ νὰ μεγαλώσει μὲ τοὺς παπποῦδες του σὲ ἕνα ἀκραιφνῶς πατριαρχικὸ καὶ συντηρητικὸ περιβάλλον⁵.

Στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Βιέννης σπούδασε Σλαβικὴ Φιλολογία καὶ ἔπειτα ἀπὸ μίαν βραχεῖα παραμονή στὸ Βελιγράδι διορίσθηκε ὡς καθηγητὴς στὸ Γυμνάσιο τῶν Σκοπίων. Ἡ πολιτικὴ του σταδιοδρομία ξεκίνησε στὴ Βοσνία-Ἑρζεγοβίνη προσδίδοντας ἰδιαίτερη ἔμφαση στὴ μάχη γιὰ τὴ βελτίωση τῆς θέσεως τοῦ σερβικοῦ πληθυσμοῦ καὶ εἰδικώτερα στὸ ζήτημα τῶν δουλοπαροίκων, ποὺ ταλάνιζε κατὰ τὴν περίοδο ἐκείνη τὸν Βαλκανικὸ χῶρο⁶.

Πλούσια καὶ μὲ στηλιτευτικὸ τόνο ὑπῆρξε ἡ συγγραφικὴ του δραστηριότητα, κυρίως κατὰ τῶν δυναστικῶν πολιτικῶν τῆς Ἀψβουργικῆς διοίκησης, ἐνῶ ἦταν ἕνας ἐκ τῶν πρωτοστατῶν τῶν μαζικῶν ἀπεργιακῶν κινητοποιήσεων τοῦ 1906⁷. Συνελήφθη τρεῖς φορές ἀπὸ τὶς αὐστριακῆς ἀρχές καὶ φυλακίσθηκε ἐξ αἰτίας τῆς ἀρθρογραφίας του στὸν Τύπο καὶ

5. Γιὰ τὰ παιδικὰ καὶ σχολικὰ του χρόνια στὴ Βοσνία-Ἑρζεγοβίνη βλ. T. Kruševac, *Petar Kočić*, ἐκδ. Prosveta, Beograd 1951, σσ. 7-38. Ἐπίσης βλ. N. Moravčevich, "The Village Story in Serbian Literature: The Peasant in the Prose of Petar Kočić", *The Slavic and East European Journal*, 21 (1977), σσ. 507-508.

6. Ἀναφορικὰ μὲ τὴν περίοδο σπουδῶν του στὴ Βιέννη βλ. T. Kruševac, *Petar Kočić*, ὁ.π., σσ. 39-54, ἐνῶ γιὰ τὸ ζήτημα τῶν δουλοπαροίκων βλ. E. Domar, "The Causes of Serfdom: A Hypothesis", *Economy History Review*, 30 (1970), σσ. 18-32.

7. Ἡ γενικὴ ἀπεργία τῶν ἐργαζομένων στὶς 2 Μαΐου 1906 ἀποτελεῖ ἴσως τὸ μεγαλύτερο πολιτικὸ γεγονός κατὰ τὴν περίοδο τῆς δεύτερης παραμονῆς τοῦ Κότσιτς στὸ Σαράγεβο. Πρῶτοι ξεκίνησαν οἱ ἐργαζόμενοι στὶς καπνοβιομηχανίες, οἱ ὁποῖοι ἦσαν οἱ χαμηλότερα ἀμειβόμενοι ἀπὸ ὅλους. Τὴν ἴδια ἡμέρα ἐπίσης οἱ ἐργάτες στὸ ἐργοστάσιο κατασκευῆς τούβλων ἀνακοίνωσαν ἀπεργία. Ἐξ αἰτίας τοῦ ὅτι πραγματοποιήθηκαν ἀναρίθμητες συλλήψεις, οἱ ἀπεργοὶ συγκεντρώθηκαν τὴν ἐπομένη ἔξω ἀπὸ τὸ κτήριο τῆς ἀστυνομίας κοντὰ στὴ φυλακὴ Μπελέντιγια καὶ ἀπαίτησαν τὴν ἀποφυλάκιση τῶν κρατουμένων. Στούς ἀπεργοὺς προσχώρησαν καὶ πολῖτες, συμπεριλαμβανομένης καὶ μιᾶς μεγαλύτερης ὁμάδας νεολαίων μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Κότσιτς. Ἀκολούθησαν συμπλοκὲς καὶ ἡ ἐπέμβαση τοῦ στρατοῦ, ὁ ὁποῖος ἄνοιξε πύρ κατὰ τῶν ἀπεργῶν μὲ ἀποτέλεσμα νὰ τραυματισθοῦν θανάσιμα διαδηλωτές. Ἡ διαδήλωση αὐτὴ ὀδήγησε σὲ γενικὴ ἀπεργία τῶν ἐργαζομένων στὶς 4 Μαΐου καὶ ἀπὸ τὶς 8 τὸ πρωὶ ὅλα τὰ καταστήματα ἔκλεισαν, ἐνῶ ἡ ἀπεργία εἶχε ἀπήχηση σὲ ὅλη τὴ χώρα καὶ σύντομα ἐπεκτάθηκε στὶς πόλεις Ζένιτσα, Τούζλα, Μόσταρ καὶ Μπάνια Λούκα. Ἐξ αἰτίας τῆς δυσαρέσκειας τῶν πολιτῶν, ἡ κυβέρνησις ὑποχώρησε στὶς 6 Μαΐου καὶ κατέληξε σὲ συμφωνία γιὰ αὔξηση μισθῶν καὶ ἀπόκτηση δικαιώματος ὀργάνωσης συνδικάτων. Γιὰ μίαν ἐνδελεχῆ παρουσίαση τῶν γεγονότων ποὺ ἐκτυλίχθηκαν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀπεργίας τοῦ 1906 βλ. T. Kruševac, *Petar Kočić*, ὁ.π., σσ. 145-153.

γενικώτερα για τή δριμεία κριτική που άσκησε κατά τών Αυστριακών. Φυλακίσθηκε για δύο χρόνια και βρέθηκε στην απομόνωση, γεγονός που προκάλεσε χρόνιες σοβαρές επιπτώσεις στην ψυχική του υγεία⁸.

Ό κοινωνικός επαναστάτης Κότσιτς, όπως τον αποκαλεί ο Άντριτς⁹, είχε ιδιαίτερη απήχηση κυρίως στον αγροτικό πληθυσμό, καθώς επίσης και στην προοδευτική νεολαία, με φυσικό επακόλουθο να εκλεγεί βουλευτής στη Βουλή της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, θέση που έγκατέλειψε το 1913. Το 1914, λίγο προτού ξεσπάσει ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, εισήχθη στην ψυχιατρική κλινική του Βελιγραδίου, όπου και πέθανε το 1916.

Οι ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες στα Βαλκάνια, σύμφωνα με τον Moravčević, που προκλήθηκαν από τις όθωμανικές κατακτήσεις του 14ου και του 15ου αιώνα στην Ευρώπη, ήταν αναμφισβήτητα συνδεδεμένες με το γεγονός ότι η εικόνα του αγρότη παρέμεινε τόσο ουσιαστική σε όλες σχεδόν τις σύγχρονες λογοτεχνίες τών Νοτίων Σλάβων. Η κατάρρευση αρκετών νοτιοσλαβικών φεουδαρχικών κρατών πριν ακόμη από την όθωμανική κατάκτηση είχε ως αποτέλεσμα τον αφανισμό της άρχουσας τάξης, την καταστροφή τών μεγάλων διοικητικών και πολιτιστικών κέντρων και συνεπακόλουθα τή διακοπή όλων σχεδόν τών πολιτιστικών δραστηριοτήτων¹⁰. Ο Πέταρ Κότσιτς εμφανίσθηκε τή στιγμή που είχε αρχίσει να φθίνει η εικόνα της εξιδανίκευσης της αγροτικής όμορφιάς και του βίου με τή συνύπαρξη στην αφήγηση ρεαλιστικών και ειδυλλιακών στοιχείων, αναβιώνοντας έτσι στη σερβική πεζογραφία τή ρεαλιστική διάσταση της αγροτικής ζωής εν γένει¹¹.

8. Σχετικά με τήν απομόνωση του βλ. T. Kruševac, *Petar Kočić*, ό.π., σσ. 253-268.

9. I. Andrić, "Zemlja, ljudi i jezik kod Petra Kočića", στό: *Petar Kočić*, έκδ. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1965.

10. Ουσιαστικά η κατάρρευση αυτή όδήγησε στο να αποκοπεί μία αποπροσανατολισμένη μάζα αγροτικού πληθυσμού άφ' ένός από τήν πλούσια μεσαιωνική κληρονομία της και άφ' έτέρου από τόν υπόλοιπο χριστιανικό κόσμο. Οι αγροτικές αυτές μάζες –που δέν ήταν μορφωμένες– αναγκάστηκαν να επιστρέψουν σταδιακά στη δημιουργία μιας προφορικής, λαϊκής παραδόσεως, για να αντισταθμισθεί τοιούτοτρόπως η αδράνεια και τó σκότος στα όποια είχαν περιέλθει· βλ. N. Moravčević, "The Village Story", ό.π., σ. 506.

11. Οι πρώτοι εκπρόσωποι της πεζογραφίας της υπαίθρου και της αγροτικής ζωής, όπως ό Γιάνκο Βεσελίνοβιτς (1862-1905) και ό Μίλοβαν Γκλίσιτς (1847-1908), δέν κατόρθωσαν να έμποτίσουν τó έργο τους με αυθεντικότητα και αληθοφάνεια, ένώ είχαν τήν τάση είτε να εξιδανικεύουν τις όμορφιές της υπαίθρου, είτε να συνδυάζουν ρεαλιστικά με ειδυλλιακά στοιχεία ακολουθώντας τó μοτίβο του Γκόγκολ και τών

Ἡ πολιτική δραστηριότητα τοῦ Κότσιτς στήν περιοχή τῆς Κράινα σχετίζεται πρῶτιστα μέ τήν κυκλοφορία τοῦ περιοδικοῦ *Otadzina* [=Πατρίδα], στό ὁποῖο ὁ ἴδιος ἦταν ἀρχισυντάκτης καί ὁ Βάσο Κόντιτς¹² βοηθός ἀρχισυντάκτη. Τὸ περιοδικό ἦταν κατανεμημένο σέ στήλες: ἡ πρώτη περιελάμβανε σύντομη περιγραφή εἰδήσεων σχετικῶν μέ τή δημόσια ἐκπαίδευση καί οἰκονομία· ἀκολουθοῦσαν στήλη καταγραφῆς σημαντικῶν γεγονότων τῆς σερβικῆς διασποράς, μία στήλη μέ τή διεθνή πολιτική ἀνασκόπηση τῆς περιόδου, τοπικῆς εἰδήσεις, καθῶς καί ἄρθρα γιά τή λογοτεχνία, τήν τέχνη καί τέλος ἄρθρα κοινωνιολογικοῦ ἐνδιαφέροντος. Ὡστόσο, ἡ ἀπήχηση πού εἶχε τὸ περιοδικό σέ ὅλη τή Βοσνία-Ερζεγοβίνη ὀφειλόταν στή σφοδρά ἐπικριτική του στάση ἀπέναντι στήν Ἀψβουργική Διοίκηση, ἡ ὁποία ἦταν αἰσθητή κυριολεκτικῶς σέ ὅλους σχεδόν τοὺς τίτλους τῶν ἄρθρων. Ἐξ αἰτίας αὐτῆς τῆς στάσης πού υἱοθετήθηκε, τὸ περιοδικό ὑπέστη αὐστηρή λογοκρισία. Εἰδικώτερα, ἀπό τὰ δεκαῆξι τεύχη πού δημοσιεύθηκαν τὰ ἐννέα κατασχέθηκαν, γεγονός πού σήμαινε ὅτι ἔπρεπε νά ἀνατυπωθοῦν μέ λευκοῦς χώρους ὡς ἀντικατάσταση τῶν ἄρθρων πού παρουσίαζαν πρόβλημα, μέ ἀποτέλεσμα τὸ περιοδικό νά παρουσιάζει μία εἰκόνα ραγδαίας αὔξεσης τῶν λευκῶν σελίδων ἀπὸ τεῦχος σέ τεῦχος¹³.

Ἐνα τέτοιο περιοδικό δὲν θὰ μπορούσε νά μὴν ὑποβληθεῖ σέ κυρώσεις ἀπὸ τὴν αὐστροουγγρική Διοίκηση καί ἔτσι ὁ Κότσιτς καί ὁ Κόντιτς

ἠρώων του, οἱ ὁποῖοι ζοῦσαν ἀνάμεσα στὸν ρεαλισμὸ καί τὸ φαντασιακὸ στοιχεῖο. Σχετικῶς βλ. N. Moravčević, "The Village Story", ὁ.π., σ. 507. Πληροφορίες γιά τὸν Γιάνκο Βεσελίνοβιτς βλ. J. Skerlić, *Istorija nove srpske književnosti*, ἐκδ. Prosveta, SKZ, Beograd 1967, σσ. 394-395, ἐνῶ γιά τὸν Μίλοβαν Γκλίσιτς βλ. J. Deretić, *Kratka Istorija srpske književnosti*, ἐκδ. Bigz, Beograd 1987, σσ. 86-87.

12. Βάσο Κόντιτς στὸ Petar Kočić, *Sabrana dela I-IV integralno elektronsko izdanje*, Projekat Rastko, βλ. <https://www.rastko.rs/rastko-bl/kocic/pkocic-clanci.html#> (10.04.2002).

13. Ἡ ἰδεολογική ἀρχὴ τοῦ περιοδικοῦ ἐστίαζε στὸ γεγονός ὅτι ἡ ὑπάρχουσα κρατική καί νομική θέση τῆς Βοσνίας-Ερζεγοβίνης ἦταν προσωρινή, ἐξ αἰτίας τοῦ ὅτι δημιουργήθηκε μέ τέτοιο τρόπο, ὥστε οἱ μεγάλες δυνάμεις στὸ Συνέδριο τοῦ Βερολίνου νά ἀναθέσουν στήν Ἀψβουργική Προσωρινὴ Διοίκηση νά πραγματοποιήσῃ ἕναν ἀριθμὸ μεταρρυθμίσεων, τίς ὁποῖες δὲν κατάφερε νά περατώσῃ. Παράλληλα, ἐπέμενε ὅτι ὁ Αὐστριακὸς αὐτοκράτορας ἦταν μόνον προσωρινὸς διοικητὴς καί ὅτι ἡ χώρα ἐξακολουθοῦσε νά ἀνήκει στὴ δικαιοδοσία τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἐνδελεχὴ ἀνάλυση τοῦ ζητήματος βλ. T. Kruševac, *Petar Kočić*, ὁ.π., σσ. 209-218.

δικάστηκαν δύο φορές για διατάραξη τῆς δημόσιας εἰρήνης. Ἡ πρώτη δίκη σχετιζόταν με τὴν κυκλοφορία τῶν πρώτων τεσσάρων τευχῶν με κατηγορητήριο κατὰ τοῦ Πέταρ Κότσιτς, τοῦ Βάσο Κόντιτς καὶ τοῦ ποιητῆ Γιόβο Πόποβιτς¹⁴, ὁ ὁποῖος καὶ πέθανε ἀμέσως μετὰ ἀπὸ τὴν κατάθεση τοῦ κατηγορητηρίου¹⁵. Σύμφωνα με τὸν πρόσφατα ψηφισθέντα νόμο τῆς 30ῆς Ἰανουαρίου τοῦ 1908, ὁ Κότσιτς ἐντάχθηκε σε καθεστῶς *custodia gentile*, κατέστη δηλαδὴ πολιτικὸς κρατούμενος. Τὸ 1908, ἀπὸ τὶς 22 Φεβρουαρίου ἕως τὶς 27 Μαρτίου, ὁδηγήθηκε στὶς φυλακὲς τῆς Μπάνια Λούκα, στὸ ἐπονομαζόμενο Μαῦρο Σπίτι¹⁶.

Ὁ Κότσιτς ἀντιμετώπισε σοβαρὰ προβλήματα ὑγείας –καὶ κυρίως ψυχολογικά– ἐξ αἰτίας τῶν κακῶν συνθηκῶν διαβίωσης κατὰ τὴν περίοδο ἐγκλεισμοῦ του στὶς φυλακὲς τῆς Τούζλα, τὶς κακὲς συνθήκες φυλάκισης, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ μοναξιὰ ποὺ ἔνοιωθε, ἐφ’ ὅσον ὡς πολιτικὸς κρατούμενος χωρίσθηκε ἀπὸ τοὺς συγκατατομένους του. Τὸν Αὐγούστο τοῦ 1908, με ἀφορμὴ τὸν ἐορτασμὸ τῆς ἐξηκοστῆς ἐπετείου ἀπὸ τὴν ἀνοδο τοῦ αὐτοκράτορα στὸν θρόνο, ἡ ἐπαρχιακὴ κυβέρνησις ὑπέβαλε αἴτημα γιὰ νὰ δοθεῖ χάρις στὸν Κότσιτς, με ἀποτέλεσμα τόσο ὁ Κότσιτς ὅσο καὶ ὁ Κόντιτς νὰ ἀφεθοῦν ἐλεύθεροι στὶς 6 Δεκεμβρίου 1908¹⁷.

14. Γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ Κότσιτς με τὸν ποιητῆ Γιόβο Πόποβιτς βλ. T. Kruševac, *Petar Kočić*, ὁ.π., σ. 223.

15. Ἡ κύρια ἀκροαματικὴ διαδικασίᾳ πραγματοποιήθηκε στὶς 9 Ὀκτωβρίου 1907 καὶ οἱ κατηγορούμενοι συνελήφθησαν καὶ φυλακίσθησαν, ἐνῶ ταυτόχρονα με τὴν προφυλάκισή τους διεξήχθη ἔρευνα στὸ Γραφεῖο Συντάξεως τοῦ περιοδικοῦ. Σύμφωνα με τὴν ἐτυμηγορία ποὺ ἐκδόθηκε αὐθημερόν, τόσο ὁ Κότσιτς ὅσο καὶ ὁ Κόντιτς καταδικάστηκαν σὲ ἕξι μῆνες φυλάκιση ἕκαστος. Ἐπιπλέον, διεξήχθη νέα δίκη τὸν Δεκέμβριο τοῦ ἰδίου ἔτους σχετικὰ με τὸ 5ο ἕως τὸ 16ο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ, γιὰ τὰ ὁποῖα ὁ Κότσιτς καὶ ὁ Κόντιτς καταδικάσθησαν σὲ ἐπιπλέον ὀκτῶ μῆνες φυλάκιση γιὰ συνέργεια στὴν προσβολὴ κατὰ τοῦ ἡγεμόνος, καθὼς καὶ γιὰ τὸ ἔγκλημα τῆς διατάραξης τῆς δημόσιας εἰρήνης. Σχετικὰ με τὶς τρεῖς δικαστικὲς διαδικασίεσ βλ. T. Kruševac, *Petar Kočić*, ὁ.π., σσ. 219-231.

16. T. Kruševac, *Petar Kočić*, ὁ.π., σσ. 263.

17. Ἀναλυτικὰ γιὰ τὴν περίοδο τῆς ἀπομόνωσής του βλ. T. Kruševac, *Petar Kočić*, ὁ.π., σσ. 253-268.

Τὸ ἔργο τοῦ Κότσιτς ὡς ἐκπροσώπου τοῦ μοντερνισμοῦ¹⁸ κινεῖται στὴ σφαῖρα τοῦ λυρικοῦ ρεαλισμοῦ. Χωρίζεται, σύμφωνα μὲ τοὺς μελετητές, σὲ δύο φάσεις: ἡ πρώτη, ἡ ὁποία καλεῖται «φοιτητικὴ περίοδος» καὶ κατὰ τὴν ὁποία ὁ Κότσιτς ἐξέδωσε τρεῖς συλλογές, καλύπτει τὰ ἔτη 1901-1905, ἐνῶ ἡ δεύτερη τὰ ἔτη 1908-1911¹⁹.

Τὸ ἄρθρο-ἐπιστολὴ δημοσιεύτηκε αὐτούσιον στὴν ἐφημερίδα *Srpska Riječ* (Σερβικὸς Λόγος)²⁰, ἀρ. φύλ. 17 (14 Φεβρουαρίου) 1906, καὶ στὴν ἐφημερίδα *Dan*, ἀρ. φύλ. 3, II 1906, καὶ φέρει τὸν τίτλο: «Περὶ Ἐλευθερίας τοῦ Τύπου». Ἡ ἐπιστολὴ δομεῖται σὲ τέσσερις θεματικούς ἄξονες:

- i. Σύνδεση τῆς ἀνύψωσης καὶ ἐνδυνάμωσης τοῦ πολιτισμοῦ ἐνὸς λαοῦ μὲ τὴν Ἐλευθερίαν τοῦ Τύπου.
- ii. Παρουσίαση τοῦ προβλήματος: ἔλλειψη νομοθετικοῦ πλαισίου – προληπτικὴ λογοκρισία.
- iii. Κοινωνικὴ-πολιτισμικὴ διασύνδεση: ἐναλλαγὴ ἀρνητικῶν – θετικῶν ἐπιπτώσεων.
- iv. Αἴτημα ἀπόλυτης ἐλευθερίας τοῦ Τύπου.

18. Ὁ μοντερνισμὸς ἔκανε τὴν ἐμφάνισή του στὴ σερβικὴ λογοτεχνία ὡς ὀνομασία γιὰ τὴν περίοδο κατὰ τὴν ὁποία ὀλοκληρώνεται ὁ Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Πρόκειται γιὰ μίαν περίοδο ποὺ σηματοδοτεῖται ἀπὸ μίαν νέα στροφή πρὸς τὴν Εὐρώπη. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν ρεαλισμὸ, στὸν ὁποῖο εἶχαν διαδραματίσει σημαίνοντα ρόλο οἱ τοπικοὶ παράγοντες ἐξέλιξης καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ ρωσικὴ ἐπιρροή, στὴν περίπτωσιν τοῦ μοντερνισμοῦ βασικὸ ρόλο διαδραματίζει ἡ γαλλικὴ ἐπίδραση. Θεματικούς ἄξονες τοῦ μοντερνισμοῦ ἀποτέλεσαν ἡ λατρεία τοῦ ὀραίου, ἡ προσπάθεια γιὰ τελειότητα, ὁ κοσμοπολιτισμὸς, ὁ ἀτομικισμὸς καὶ ἡ ἀπαισιοδοξία. Ἀξιοσημείωτη ἦταν ἡ συνύπαρξις ἀντιθετικῶν τάσεων, ὅπως ὁ σερβικὸς πατριωτισμὸς, ὁ κοινωνικὸς καὶ ἠθικὸς ὀφελμισμὸς, καθὼς καὶ ὁ κοινωνικὸς ἀκτιβισμὸς. Ἡ λογοτεχνικὴ παραγωγὴ κινήθηκε στὸ ἐνδιάμεσον ἀντιθετικῶν πόλων: εὐρωπαϊσμὸς καὶ ἐθνικὴ συνείδησις, ἀτομικισμὸς καὶ ἐθνικισμὸς, πεσιμισμὸς καὶ ἀκτιβιστικὴ ἀισιοδοξία. Πληροφορίες γιὰ τὸν μοντερνισμὸ στὴ σερβικὴ λογοτεχνία βλ. J. Deretić, *Kratka Istorija*, ὀ.π., σ. 103.

19. Γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Πέταρ Κότσιτς βλ. R. Dimitrijević, “Život Petra Kočića”, στό: *Petar Kočić*, ἐκδ. Zavod za Udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1965, σ. 17 καὶ J. Deretić, *Kratka Istorija*, ὀ.π., σσ. 114-115.

20. Στὸ σημεῖον αὐτὸ ἐπιθυμοῦμε νὰ ἐκφράσουμε τὶς θερμὲς εὐχαριστίες μας στὴν κ. Adelaida Grabovica, τοῦ Τμήματος Διαδανεισμοῦ τῆς Ἐθνικῆς καὶ Πανεπιστημιακῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βοσνίας-Ερζεγοβίνης [=Nacionalna i Univerzitetska Biblioteka Bosne i Hercegovine] γιὰ τὴ χορήγησιν τοῦ φύλλου ἀρ. 17 (1906) τῆς ἐφημερίδας *Srpska Riječ*.

Σημαντικό ρόλο για την εις βάθος κατανόηση του κειμένου διαδραματίζει ο έντονος παρενθέσεων υπότιτλος, με τον οποίο γνωστοποιείται ποιός είναι ο αποδέκτης και ποιοί οι αποστολείς. Αποδέκτης της επιστολής ήταν ο Ύπουργός Οικονομικών της Αυστρίας Benjamin Kallay, ο οποίος είχε αναλάβει τη διοίκηση της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, ενώ την εκτελεστική εξουσία διατήρησε η βοσνιακή κυβέρνηση²¹. Καταλυτικής σημασίας είναι και η ομαδοποίηση των αποστολέων σύμφωνα με τις ιδιότητές τους, ήτοι λογοτέχνες, εκδότες, δημοσιογράφοι, και κυρίως η έμφαση που αποδίδεται στο ανεξάρτητο θρήσκευμα όλων, ιδίως σε μία περίοδο έντονων δημογραφικών αλλαγών²², γεγονός που προσιδιάζει σε μία κινηματικού χαρακτήρα ενέργεια των ανθρώπων των γραμμάτων και του πνεύματος: «Κοινή αναφορά στον Ύπουργό Οικονομικών από πλευράς λογοτεχνών, εκδοτών και δημοσιογράφων ανεξαρτητως θρησκείας στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη»²³.

21. Από το 1878 έως το 1918, μία σύντομη ουσιαστικά περίοδο, η Βοσνία-Ερζεγοβίνη κατέστη χώρα του στέμματος των Αψβούργων, ή έπονομαζόμενη Kronland. Αν και η Κατσόβσκα υποστηρίζει ότι πρόκειται για μία περίοδο έκσυγχρονισμού και ταχείας ανάπτυξης για τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη με μία σειρά βιομηχανικών μονάδων, Τραπεζών, σιδηροδρόμων, εν τούτοις και στον τομέα της Παιδείας ανακύπτουν πολλά έρωτηματικά σχετικά με τις δημοκρατικές αξίες και ελευθερίες των πολιτών, σύμφωνα με τις αιτιάσεις του Κότσιτς περί αύστηρης λογοκρισίας του Τύπου, όπως γλαφυρά περιγράφονται στο κείμενο-έπιστολή. Αναλυτικά βλ. Γιάννα Κατσόβσκα-Μαλιγκούδη, *Οί Σλάβοι των Βαλκανίων: Είσαγωγή στην Ιστορία και τον Πολιτισμό τους*, έκδ. Gutenberg, Αθήνα 2004, σσ. 203-204.

22. Σαφώς και η κυριαρχία της Αυστρίας στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη ήταν η αιτία για την πρόκληση σοβαρών δημογραφικών αλλαγών ιδίως του μουσουλμανικού πληθυσμού. Περίπου 150.000 μουσουλμάνοι μετανάστευσαν στην Τουρκία μετά από το 1878, ενώ παράλληλα έγκαταστάθηκαν στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη κάποιες δεκάδες άτομων, κυρίως σλαβικής προέλευσης, με διάφορες ιδιότητες όπως δημόσιοι υπάλληλοι, στρατιώτες, εκπαιδευτικοί αλλά και αγρότες, με αποτέλεσμα τη μείωση του μουσουλμανικού πληθυσμού και την αύξηση των ρωμαιοκαθολικών. Αναλυτικά για το δημογραφικό ζήτημα βλ. Γιάννα Κατσόβσκα-Μαλιγκούδη, *Οί Σλάβοι των Βαλκανίων*, ό.π., σσ. 203-204. Για το θέμα του μουσουλμανικού πληθυσμού της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης της περιόδου βλ. G. Neweklowsky, *Die bosnisch-herzegovinischen Muslime Geschichte. Bräuche. Alltagskultur*, έκδ. Wieser-Verlag, Klagenfurt-Salzburg 1996, σ. 64 κ.έ. Έπίσης βλ. S. Balić, *Das unbekannte Bosnien. Europas Brücke zur islamischen Welt*, έκδ. Böhlau, Köln 1992, σ. 51 κ.έ.

23. *Srpska Riječ*, αρ. 17, 1906-Dan, αρ. 3, II 1906. Η μετάφραση από τη σερβική στην έλληνική γλώσσα των ένδοκειμενικών παραθεμάτων και αποσπασμάτων είναι του γράφοντος.

Ἀπὸ τὸ προοίμιο τοῦ κειμένου καθίσταται σαφῆς ἡ θεματικὴ στόχευση τῶν συντακτῶν του μὲ πρωταγωνιστὴ τὸν Κότσιτς²⁴, ὅπου τονίζεται ἡ θεμελιώδης σύνδεση ἀνύψωσης καὶ ἐνδυνάμωσης ἐνὸς πολιτισμοῦ μὲ τὴν ἐλεύθερη διακίνηση ἰδεῶν καὶ πιὸ συγκεκριμένα ἀπὸ τὴ μία μὲ τὸν ζωντανὸ λόγο καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μὲσω τοῦ Τύπου: «Κύριε Ὑπουργέ, ἓνας ἀπὸ τοὺς κομβικοὺς καὶ σημαντικώτατους παράγοντες γιὰ τὴν ἀνύψωση καὶ ἐνδυνάμωση τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ λαοῦ εἶναι ὅπωςδήποτε ἡ ἐλευθερία διακίνησης ἰδεῶν εἴτε μὲσω τοῦ ζωντανοῦ λόγου εἴτε μὲσω τοῦ Τύπου»²⁵.

Μὲ ἔντονα καταγγελτικὸ τόνο ἀκολουθεῖ ἡ ἐνότητα παρουσίασης καὶ ἐνδελεχοῦς ἀνάλυσης τοῦ προβλήματος ἐπισημαίνοντας τὴ ζοφερὴ κατάσταση στασιμότητας στὴν ὁποία περιῆλθε ἡ Βοσνία-Ἑρζεγοβίνη ἐξ αἰτίας τῆς αὐστριακῆς κυριαρχίας: «Ἦδη ἔχουν περάσει τριάντα χρόνια πού οἱ Ἀψβούργοι κατέκτησαν τὴ χώρα μας καὶ ἐμεῖς ὑπὸ τὸ πρίσμα αὐτὸ βρισκόμαστε στὴν ἴδια θέση πού βρισκόμασταν πρὶν ἀπὸ τριάντα χρόνια»²⁶.

Ἐν συνεχείᾳ, προβαίνει στὴν περιγραφή τῆς παρούσας κατάστασης, κἀνοντας λόγο γιὰ ἔλλειψη ἐλευθερίας τοῦ ζωντανοῦ λόγου καὶ ἐξ αἰτίας τῆς λογοκρισίας. Ἐμβληματικὴ φράση πού δεσπάζει στὸ κείμενο γιὰ τὴ σημασιολογικὴ τῆς βαρύτητα ἀποτελεῖ ἡ διακίνηση ἰδεῶν, ἡ ὁποία ἐπαναλαμβάνεται ὀκτῶ φορὲς λειτουργώντας ἐμφατικά, ἐνῶ παράλληλα συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν κατάσταση στασιμότητας πού περιῆλθε ὁ βοσνιακὸς λαός. Στὴν πρώτη περίπτωση τονίζει ὅτι ἡ ἐλευθερία τοῦ «ζωντανοῦ» λόγου εἶναι ἐντελῶς ἀπαγορευμένη ἐξ αἰτίας τῆς ἔλλειψης νομοθετικοῦ πλαισίου γιὰ τὶς συναθροίσεις πολιτῶν, ἐνῶ ἀντίστοιχα γιὰ τὴν ἐλευθερία τοῦ Τύπου προσθέτει –ἐπίσης μὲ καταγγελτικὸ τόνο– τοὺς δύο θεμελιώδεις ἄξονες τοῦ ἐπιχειρήματός του: ἀφ’ ἐνὸς τὴν ἔντονη λογοκρισία πού ὑφίσταται ὁ Τύπος στὴ χώρα του καὶ ἀφ’ ἑτέρου τὸ γεγονός ὅτι βρίσκεται στὸ ἔλεος τῆς προαίρεσης τῶν πολιτικῶν ἀξιωματούχων, προσδίδοντας τοιουτοτρόπως σαφῆς ἰδεολογικὸ ὑπόβαθρο στὶς ἀπόψεις

24. Ὁ Πέταρ Κότσιτς, σύμφωνα μὲ τὸν Kruševac, ἦταν ὁ πολιτικὸς καὶ ἰδεολογικὸς καθοδηγητὴς τῆς σύνταξης τῆς ἐπιστολῆς. Σχετικὰ βλ. T. Kruševac, *Petar Kočić, ὁ.π.*, σ. 140.

25. *Srpska Riječ*, ἀρ.17, 1906-Dan, ἀρ. 3, II 1906.

26. *Srpska Riječ*, ἀρ.17, 1906-Dan, ἀρ. 3, II 1906.

του: «ή διακίνηση ιδεών μαζί με τὸν “ζωντανό” λόγο στὴ χώρα μας εἶναι σχεδὸν ἀπαγορευμένος, διότι δὲν υφίσταται κανενὸς εἴδους νομικὸ πλαίσιο περὶ συναθροίσεων τῶν πολιτῶν. Ἡ διακίνηση ιδεῶν μέσῳ τοῦ Τύπου εἶναι περιορισμένη ἀπὸ τὴν προληπτικὴ λογοκρισία καὶ ἀφημένη στὸ ἔλεος τῆς προαίρεσης τῶν πολιτικῶν ἀξιωματοῦχων»²⁷.

Ἐπιπλέον, συνεχίζοντας τὴν παρουσίαση τῆς ἐπιχειρηματολογίας του, ἐπισημαίνει δύο ἀκόμη πολὺ σημαντικοὺς παράγοντες ποὺ παρακωλύουν τὴν ἐλεύθερη διακίνηση ιδεῶν. Εἰδικώτερα, ὅσον ἀφορᾷ τὸν προερχόμενο ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ Τύπο, ἐπισημαίνει ὅτι παρεμποδιζόταν ἐκουσίως ἐκ μέρους τῶν Αὐστριακῶν μὲ πλῆθος κυβερνητικῶν διαταγμάτων, ἐνῶ ταυτόχρονα ἴσχυε ἀπαγόρευση εἰσόδου στὴ χώρα συγκεκριμένων βιβλίων καὶ ἐφημερίδων, στὰ ὁποῖα σημειωτέον ὅτι στὴν Αὐστρία ὑπῆρχε ἐλεύθερη πρόσβαση. Ὁ δεύτερος παράγοντας ἀφορᾷ τὰ δυσεπίλυτα οἰκονομικὰ προσκόμματα ποὺ ἀντιμετώπιζε κάθε προσπάθεια ἴδρυσης τυπογραφείου στὴ Βοσνία, ἐφ’ ὅσον εἶχαν καταστει ἀπροσπέλαστοι οἱ ὄροι καὶ οἱ προϋποθέσεις λόγω ὑψηλοῦ κόστους.

Ἐπειτα διασαφηνίζει τὴν ἐπιχειρηματολογία του σχετικὰ μὲ τὴν κοινωνικὴ-πολιτισμικὴ διάσταση τῶν ἐπιπτώσεων τῆς ἔλλειψης δυνατότητας διακίνησης ιδεῶν ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴ λογοκρισία, οἱ ὁποῖες συνδέονται ἄρρηκτα μὲ τὶς οἰκονομικὲς ἐπιπτώσεις καὶ συνθέτουν τὴν εἰκόνα τῆς συγχρονίας του στὴ Βοσνία-Ἑρζεγοβίνη τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Εἰδικώτερα, θεωρεῖ ὅτι ὁ βοσνιακὸς λαὸς βρισκόταν σὲ πολὺ χαμηλὸ πολιτισμικὸ ἐπίπεδο ὡς ἀπόρροια τῆς ἀπουσίας διακίνησης ιδεῶν: «[...] ὁ βοσνιακὸς λαὸς ἔχει πολὺ χαμηλὸ πολιτισμικὸ ἐπίπεδο, διότι ὁ ζωντανὸς λόγος καὶ ὁ Τύπος δὲν δύνανται νὰ φθάσουν στὰ λαϊκὰ στρώματα»²⁸. Πρὸς ἐπίρρωσιν τῶν λεγομένων του καὶ γιὰ νὰ καταδείξει τὴ σοβαρότητα τοῦ ζητήματος ἀναφέρεται στὰ εὐρύτητα γεωγραφικὰ ὅρια ἐξάπλωσης τῆς ἔλλειψης διακίνησης ιδεῶν στὴ Βοσνία: «Ὁ περιορισμὸς τῆς διακίνησης ιδεῶν ἕως τὰ πιὸ μακρινὰ σύνορα ὀδήγησε ὅλη μας τὴν κοινωνικὴ ζωὴ σὲ αὐτὴ τὴ ζοφερὴ κατάστασιν»²⁹.

27. *Srpska Riječ*, ἀρ.17, 1906-Dan, ἀρ. 3, II 1906.

28. *Srpska Riječ*, ἀρ.17, 1906-Dan, ἀρ. 3, II 1906.

29. *Srpska Riječ*, ἀρ.17, 1906-Dan, ἀρ. 3, II 1906.

Τις θετικές επιπτώσεις που θα είχε επιφέρει η ελευθερία διακίνησης ιδεών στη Βοσνία-Έρζεγοβίνη αντιτείνει στη συνέχεια του κειμένου, επισημαίνοντας τις θετικές δυνατότητες αντιμετώπισης τόσο των οικονομικών όσο και εθνικών ζητημάτων του βοσνιακού λαού: «Τίποτε από όλα αυτά δεν θα υπήρχε αν η διακίνηση ιδεών δεν ήταν περιορισμένη σε κάθε περίπτωση [...]. Με την ελευθερία του Τύπου, την ελευθερία συναθροίσεων ο λαός μας, που από τη φύση του είναι διααγής, θα έβρισκε διέξοδο και θα έκανε ένα βήμα μπροστά στην οικονομία [...] θα ανυψωνόταν πνευματικά και θα επέλυε τα εθνικά του ζητήματα»³⁰.

Στόν αντίποδα, υπογραμμίζονται με έμφαση οι άρνητικές επιπτώσεις που προκαλούνται εξ αιτίας της έλλειψης διακίνησης ιδεών, οι οποίες ήσαν άρκούντως αισθητές σε όλο τον λαό, αλλά και στους ανθρώπους των γραμμάτων, τους εκδότες και τους δημοσιογράφους. Με προειδοποιητικό τόνο προς τον παραλήπτη της επιστολής, τον Υπουργό Οικονομικών της Αυστρίας, μνημονεύει το κομβικό αίτημα για την εξυγίανση και αποκατάσταση της έπονομαζόμενης «άνωμαλίας», όπως χαρακτηριστικά τονίζει στην επιστολή: «Εξ αιτίας αυτού Σας επισημαίνουμε, Κύριε Υπουργέ, αυτήν την άνωμαλία στον δημόσιό μας βίο και αιτούμαστε να καταργηθούν: 1) η προληπτική λογοκρισία, 2) όλα τα διατάγματα που εμποδίζουν την απρόσκοπτη διακίνηση ιδεών και 3) να υπάρχει ελευθερία των τεχνών και επιστημών»³¹.

Στόν επίλογο της επιστολής ο Κότσιτς επανέρχεται, με τη μνεία στους συντάκτες και στις ιδιότητές τους, με την προσθήκη στην ήδη διατυπωμένη άπουσία θρησκευτικών διαφορών ακόμη δύο σημαντικών παραμέτρων, οι οποίες επιτείνουν το ιδεολογικό στίγμα του κειμένου: την έλλειψη πολιτικών κινήτρων των υπογραφόντων και τη διαφορετική εθνότητά τους, ειδικότερα σε μία περίοδο κατά την οποία η Βοσνία-Έρζεγοβίνη αντιμετώπιζε σοβαρά δημογραφικά ζητήματα: «Εμείς οι κάτωθι υπογεγραμμένοι λογοτέχνες, εκδότες, δημοσιογράφοι χωρίς εθνικές διαφορές, πολιτική υπόκλιση και θρησκευτικές διαφορές είμαστε στη διάθεσή σας, Κύριε Υπουργέ, για να προσφέρουμε τις ταπεινές μας υπηρεσίες»³².

30. *Srpska Riječ*, άρ.17, 1906-Dan, άρ. 3, II 1906.

31. *Srpska Riječ*, άρ.17, 1906-Dan, άρ. 3, II 1906.

32. *Srpska Riječ*, άρ.17, 1906-Dan, άρ. 3, II 1906.

Ὡς συντάκτες τῆς ἐπιστολῆς ἀναφέρονται οἱ κάτωτι: Σβέτοζαρ Τσόροβιτς, συγγραφέας³³. Ἄλεξα Σάντιτς, ποιητής³⁴. Σέριφ Ἄρναούτοβιτς, ἐκδότης³⁵. Νίκολα Στογιάνοβιτς, συντάκτης τῆς ἐφημερίδας *Dubrovnik*³⁶. Σμάιλ-Ἀγᾶ Τσεμάλοβιτς, ἐκδότης³⁷. Βάσιλ Γκρντζίτς, δημοσιογράφος³⁸. Ἄμβρο Μίλετιτς, ἐκδότης³⁹. Ἄβδο Καραμπέγκοβιτς, ποιητής⁴⁰. Σκένδερ

33. Ὁ Σβέτοζαρ Τσόροβιτς γεννήθηκε τὸ 1875 στὸ Μόσταρ. Ἀσχολήθηκε μὲ τὴ δημοσιογραφία ὡς ἀρχισυντάκτης σὲ πολλὰ περιοδικὰ καὶ τὴν πολιτική. Ἀναλυτικὰ βλ. B. Milanovic, "Život i delo Svetozara Corovica" στὸ: *Sabrana Dela* 10, Sarajevo 1967, σσ. 9-138.

34. Γιὰ τὸν Ἄλεξα Σάντιτς γνωρίζουμε ὅτι γεννήθηκε στὸ Μόσταρ τὸ 1868. Σέρβος ποιητὴς καὶ ἀκαδημαϊκός. Σχετικὰ μὲ τὸν Σάντιτς βλ. J. Lešić, *Alekša Šantić roman o pjesnikovom životu*, ἐκδ. Veselin Masleša, Sarajevo 1990.

35. Ὁ Σέριφ Ἄρναούτοβιτς (1874-1935 Μόσταρ) ἦταν διοικητὴς βακουφίου καὶ βουλευτὴς, ἐπικεφαλῆς τοῦ κινήματος τῆς μουσουλμανικῆς-θρησκευτικῆς καὶ ἐκπαιδευτικῆς αὐτονομίας. Συνελήφθη ἀπὸ τὶς αὐστριακὲς ἀρχὲς καὶ φυλακίσθηκε γιὰ ἕξι μῆνες γιὰ τὴν πολιτικὴ του δράση, καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἐπικριτικὴ του στάση κατὰ τοῦ καθεστώτος. Εἰδικώτερα βλ. VI. Čorović, *Političke prilike u Bosni i Hercegovini*, ἐκδ. Biblioteka Politike Beograd, 1939 καὶ "Š. Arnautović", *Hrvatska Enciklopedija* (1941-1945), σσ. 638-639.

36. Ὁ Νίκολα Στογιάνοβιτς (1880-1964) ἦταν νομικός, ἐκδότης καὶ δημοσιογράφος. Ἦταν ἀρχισυντάκτης τῆς ἀντιπολιτευτικῆς ἐφημερίδας *Λαός*, ἡ ὁποία ξεκίνησε τὴν κυκλοφορίαν της στὸ Μόσταρ. Γενικώτερα ἀσχολήθηκε μὲ ζητήματα ὑπὲρ τῆς αὐτονομίας τῆς Βοσνίας-Ἑρζεγοβίνης. Πληροφορίες βλ. B. Nadoveza, "Politička misao Nikole Stojanovića o organizaciji prve jugoslovenske države", *Politička Revija* 43 (2015), σσ. 103-120.

37. Ἀναφορικὰ μὲ τὸν Σμάιλ-Ἀγᾶ Τσεμάλοβιτς (1884-1945) γνωρίζουμε ὅτι ἦταν Σέρβος πολιτικός καὶ ἀρχισυντάκτης τῶν ἐφημερίδων *Μουσάβατ* καὶ *Σερβικὴ Νεολαία*. Ἀσχολήθηκε μὲ ζητήματα ἐκπαίδευσης τῆς σερβικῆς νεολαίας μουσουλμανικοῦ θρησκευματοῦ. Διεξοδικὰ γιὰ τὸ θέμα βλ. I. Kemura, *Uloga "Gajreta" u društvenom životu muslimana Bosne i Hercegovine (1903-1941)*, ἐκδ. Veselin Masleša 1986.

38. Ὁ Βάσιλ Γκρντζίτς ἦταν δημοσιογράφος καὶ πρῶτος ἀρχισυντάκτης τῆς Ἐφημερίδας *Σερβικὸς Λόγος* [= *Srpska Rijec*]. Εἰδικώτερα βλ. B. Milošević, "Srpska inteligencija na veleizdajničkom procesu u Banjoj Luci 1915-1916", στὸ: *Elite u Velikom Ratu*, σσ. 350-370.

39. Ὁ Ἄμβρο Μίλετιτς ἦταν φραγκισκανὸς μοναχός, μεταφραστὴς καὶ ἐκδότης, ὁ ὁποῖος ἐπικεντρώθηκε σὲ θέματα ἐξέλιξης τῆς παιδείας τοῦ βοσνιακοῦ λαοῦ. Ἀναλυτικὰ βλ. M. Franičević, "Hrvatska pjevačka društva u Mostaru od 1873 do 1945", *Hrvatski neretvanski zbornik*, 5 (2013), σσ. 161-190.

40. Ὁ ποιητὴς Ἄβδο Καραμπέγκοβιτς (1878-1908) εἶχε πλούσια ἀντιπολιτευτικὴ δράση καὶ ἀσχολήθηκε μὲ τὴν παιδείαν στὸν βοσνιακὸ λαό. Ἐκτενεῖς πληροφορίες γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του βλ. B. Šašić, *Znameniti Šarčani i Podrinci*, ἐκδ. Dragan Srnić, 1998, Šabac, σ. 143 κ.έ.

Μούσιτς, δημοσιογράφος⁴¹. Λούκα Γκρίντζιτς Μπιγιελόκοσιτς, λογοτέχνης⁴². Άδாம் Μίκατσιτς, εκδότης⁴³. Όσμαν Τζίκιτς, ποιητής⁴⁴. Στιγιέπο Κομπάσιτσα, δημοσιογράφος⁴⁵. Στιγιέπο Τρίφκοβιτς, εκδότης⁴⁶. Όμέρ-Μπέγ Σουλεϊμάνπασιτς, λογοτέχνης⁴⁷. Στέβο Στεφάνοβιτς, συγγραφέας⁴⁸. Νίκολα Κασίκοβιτς, δημοσιογράφος⁴⁹. Τσέρουμπιν Σέγκβιτς, δημοσιογράφος⁵⁰.

41. Ό φραγκισκανός μοναχός Σκένδερ Μούσιτς ήταν αρχισυντάκτης της εφημερίδας *Χριστιανική Οικογένεια* [=Kriscanska obitelj]. Για τους φραγκισκανούς μοναχούς της Μονής Siroki Breg, στην οποία ανήκε, βλ. S. Mabić, “Franjevci i glazbena baština crkve i samostana na širokom Brijegu”, στο: *Što godina nove crkve na širokom Brijegu*, σσ. 401-433.

42. Ό συγγραφέας Λούκα Γκρίντζιτς Μπιγιελόκοσιτς γεννήθηκε τὸ 1857 καὶ ἀσχολήθηκε κυρίως με θέματα ἐθνογραφικοῦ ἐνδιαφέροντος. Ἀναλυτικὰ βλ. O. Mladenović, “Oko rasprave Tihomira Đorđevića Srpske narodne igre”, *Glasnik Etnografskog Instituta*, Sanu 26 (1977), σσ. 175-189.

43. Ό Άδாம் Μίκατσιτς ήταν μεγαλέμπορος καὶ εκδότης. Πληροφορίες γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του βλ. H. Ćurić, “Prvi slet Hrvatske sokolske župe Viševičeve u Mostaru godine 1912”, *Prilozi za istoriju fizičke kulture u Bosni i Hercegovini*, 6 (1973), σ. 56.

44. Για τὸν ποιητὴ Όσμαν Τζίκιτς εἶναι γνωστὸ ὅτι ήταν Σέρβος μουσουλμάνος με ἔντονη δράση κατὰ τῆς ἀψβουργικῆς διοίκησης τῆς Βοσνίας-Ερζεγοβίνης. Ἀναλυτικὰ βλ. E. Duraković, *Bošnjačka Književnost u književnoj kritici. Novija književnost-poezija*, ἐκδ. Alef, Sarajevo, 1998, σσ. 116-119.

45. Ό δημοσιογράφος Στιγιέπο Κομπάσιτσα ήταν αρχισυντάκτης τῆς εφημερίδας *Σερβικὸς Λόγος* [=Srpska Rijec]. Διετέλεσε Πρόεδρος τῆς Ἑνώσης Γιουγκοσλάβων δημοσιογράφων ἀπὸ τὸ 1925-1926. Γενικώτερες πληροφορίες βλ. M. Nedeljković, *Hronika Udruženja Srbije 1941-2006*, ἐκδ. JP Službeni Glasnik, Beograd 2009.

46. Σχετικὰ με τὸν εκδότη καὶ κληρικὸ Στιγιέπο Τρίφκοβιτς γνωρίζουμε ὅτι ήταν πατέρας τοῦ νεαροῦ Βλαδίμηρου, τὸν ἐπικήδειο τοῦ ὁποίου ἐξεφώνησε ὁ Πέταρ Κότσιτς. Βλ. http://www.rastko.rs/rastko-bl/kocic/index_1.html (04.2002).

47. Ό Όμέρ-Μπέγ Σουλεϊμάνπασιτς (1870- 1918) ήταν Σέρβος μουσουλμάνος ποιητής. Σχετικὰ με τὸ ἔργο του βλ. *Omer-beg Sulejmanpašić, Škopljak* (ἐπιμ. Jovo Bajić), Beograd 2001.

48. Ό συγγραφέας Στέβο Στεφάνοβιτς εἶχε ἔντονη πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ δραστηριότητα. Βλ. M. Toholj, *Stevo Stefanović: Ratni dnevnik (avgust 1915-avgust 1916)*, ἐκδ. Prometej, Beograd 2019.

49. Ό Νίκολα Κασίκοβιτς ήταν δημοσιογράφος καὶ αρχισυντάκτης τῆς εφημερίδας *Βόσνιες Νεράιδες* [=Bosanske Vile]. Για τὸ ἔργο του βλ. N. Kašiković, *Narodne pesme iz zbirke Nikole T. Kašikovića*, ἐκδ. Svijetlost, Sarajevo, 1951.

50. Ό Τσέρουμπιν Σέγκβιτς ήταν κληρικὸς καὶ δημοσιογράφος. Ὑπῆρξε αρχισυντάκτης τῆς εφημερίδας *Κροατικὸ Ἡμερολόγιο* [=Hrvatski Dnevnik]. Ἐνδελεχὴ παρουσίαση τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου βλ. στο: M. Švab, “Segvić, Kerubin”, *Tko je tko u NDH: 1941-1945*, ἐκδ. Minerva, București 1997.

Τὸ ποίημα μὲ τίτλο: «Ἐλευθερία» δημοσιεύθηκε στὸ περιοδικὸ *Otadzbrina* [=Πατριίδα] στὸ τεύχος 11 (1912), μὲ τὸ ὁποῖο οὐσιαστικὰ ξεκινάει ἡ πολιτικὴ δραστηριότητα τοῦ Κότσιτς στὴν Κράινα. Μὲ τὴν πρώτη ἀνάγνωση τοῦ τίτλου τοῦ ποιήματος, θὰ μπορούσε νὰ λεχθεῖ ὅτι ὑποφώσκει μία διάθεση τοῦ συγγραφέα νὰ προσδώσει ἕναν εὐρύτερο ἐννοιολογικὸ ἄξονα, χωρὶς κάποιον προσδιορισμὸ πού θὰ ἐμπεριείχε κυριολεκτικὴ ἢ μεταφορικὴ σημασία ἀντίστοιχα. Ἡ διάρθρωση τοῦ ποιήματος ἀκολουθεῖ τὴν ἐξῆς δομὴ:

- i. Προοίμιο. Αἰώνια δόξα τῆς Ἐλευθερίας.
- ii. Ἐπίκληση ἐπίσκεψης τῆς Ἐλευθερίας στὴ Βοσνία-Ἑρζεγοβίνη
- iii. Ἐπίκληση γιὰ κάθαρση-ἐκδίκηση.
- iii. Ἀφύπνιση τῆς χώρας.

Στὸ προοίμιο τοῦ ποιήματος ὁ συγγραφέας συνομιλεῖ σὲ β' πρόσωπο μὲ τὴν προσωποποιημένη γυναικεῖα μορφή τῆς Ἐλευθερίας, προβαίνοντας σὲ μία χρονολογικὴ ὀριοθέτηση τῆς αἰώνιας ὑπαρξῆς καὶ δόξας τῆς. Μὲ ἔμφαση τονίζονται δύο χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα, τὰ ὁποῖα συνδέονται ἄρμονικὰ μεταξύ τους: τὰ χεῖλη καὶ ὁ λόγος πού ἐκστομίζει. Ἐκδηλὸς εἶναι ὁ συμβολισμὸς καὶ ἡ νοηματικὴ ἀλληλουχία μεταξύ τοῦ λόγου καὶ τοῦ κόκκινου χρώματος τῶν χειλέων τῆς, ἀλλὰ καὶ ἡ πλαστικότητα τῆς εἰκονοποιίας τῶν λέξεων πού κυριολεκτικὰ γλιστροῦν ἀπὸ τὸ στόμα τῆς προκαλώντας τὴν ἀφύπνιση καὶ τὸν ἐκστασιασμὸ τῶν ὑποδουλωμένων λαῶν:

«Πολλοὶ αἰῶνες, πολλὲς γενιὲς καὶ ποιητὲς Σὲ δόξασαν. Πολὺ φρέσκο αἶμα χύθηκε γιὰ χάρη σου καὶ γιὰ τὸ ὄνομά Σου! Ἀπὸ τὰ δικά Σου σὰν αἶμα κόκκινα χεῖλη αἰωνίως γλιστροῦν καὶ σιγοφιθυρίζονται γλυκὲς καὶ μεθυστικὲς λέξεις πού αἰῶνες συθέμελα τραντάζουν καὶ συγκλονίζουν τοὺς καταπατημένους σκλάβους μὲ τρεμάμενη ἔκσταση!»⁵¹.

Μὲ τὴν ἀναφορὰ στὸ κόκκινο χρῶμα τῶν χειλιῶν καὶ τὶς γλυκὲς καὶ μεθυστικὲς λέξεις ἐνεργοποιοῦνται ἀντίστοιχα οἱ αἰσθήσεις τῆς ὄρασης καὶ τῆς γεύσης, ἐνῶ στοὺς συμβολισμοὺς τοῦ κόκκινου χρώματος καὶ τοῦ αἵματος ἐνυπάρχει τὸ αἶσθημα τοῦ θυμοῦ τοῦ συγγραφέως, τὸ

51. Ἐλευθερία (Λυρικὰ πεζά) στό: Petar Kočić, *Sabrana dela I-IV integralno elektronsko izdanje*, Projekat Rastko βλ. [https://www.rastko.rs/rastko-bl/kocic/pkocic-clanci.html#\(10.04.2002\)](https://www.rastko.rs/rastko-bl/kocic/pkocic-clanci.html#(10.04.2002)).

όποιο στή συνέχεια τοῦ ποιήματος κορυφώνεται. Τὸ κόκκινο χρώμα στή λογοτεχνία, σύμφωνα μὲ τὸν Ferber, εἶναι τὸ χρώμα τῆς φωτιάς, τοῦ χρυσοῦ καὶ τῶν τριανταφύλλων καὶ σηματοδοτεῖ τὴν ἀμηχανία, τὸν θυμὸ, τὸ πάθος ἀλλὰ παράλληλα καὶ τὸ χρώμα τοῦ αἵματος. Τὸ αἷμα ἀντίστοιχα ἀποτελεῖ μία οὐσία ζωτικῆς σημασίας γιὰ ὅλα τὰ ἔμβια ὄντα καὶ μὲ πολλὰ συμβολικὰ σημασίες, ἐκ τῶν ὁποίων διακρίνονται τρεῖς: α) τὸ αἷμα ὡς ζωή, β) τὸ αἷμα ὡς οἰκογένεια, γ) τὸ αἷμα ὡς θυσία – συμβολισμὸς στὸν ὅποιον ἐντάσσεται καὶ ἡ περίπτωση τῆς χρήσης τοῦ στοῦ ποιήμα⁵².

Στὴ δεύτερη ἐνότητα ὁ ἐκστασιασμένος συγγραφέας συνεχίζει τὴν ἀφήγηση στὸ ἴδιο μοτίβο τῆς αἰωνιότητος, περιγράφοντας τὴν Ἐλευθερία ὡς ἀγνή καὶ φωτισμένη, χαρακτηριστικὰ ποὺ παραπέμπουν σὲ θεία διάσταση. Τὴ σκιαγραφεῖ ὡς γυναῖκα ποὺ ἡ ὑπαρξὴ τῆς συνδέεται μὲ ἀδιάλειπτη γένεση-δημιουργία ἀπὸ κτίσεως κόσμου, ἐνῶ παράλληλα ἐξαιρεῖ τὴ μεταφορικὴ σημασία τῆς γονιμότητος μὲ τὴν ἀναφορὰ στὸ πλούσιο στήθος τῆς Ἐλευθερίας καὶ τὴ μαγευτικὴ μυρωδιὰ τῆς παρθενίας τῆς, γεγονὸς ποὺ καταδεικνύει ὅτι ἡ στόχευση τοῦ ποιητικοῦ ὑποκειμένου ἦταν ἡ προβολὴ τῆς θεϊκῆς ἀγνότητος τῆς Ἐλευθερίας. Ἐξίσου καίρια εἶναι ἡ ἐπισήμανση τῆς σύνδεσής του μὲ τὴν Ἐλευθερία, ἡ ὁποία ἦταν ἀπόρροια τῆς δικῆς του σύνδεσης μὲ τοὺς προγόνους του ποὺ εἶχαν ἀπόλυτη γνώση τῆς αἰώνιας δυνάμεως τῆς καὶ θυσιάστηκαν ἐκουσίως:

«Ἐσύ, ὦ ἀγνή καὶ φωτεινὴ γυναῖκα, γεννᾷς ἀπὸ κτίσεως κόσμου, καὶ τὸ πλούσιο καὶ στρογγυλὸ στήθος Σου μέσα ἀπὸ τὴ βαθειὰ καὶ ἀσταμάτητη αἰωνιότητα μυρίζει ἀκαταμάχητη καὶ λάγνη παρθενία ποὺ μαγεύει καὶ μεθᾶ. Συνεπαρμένος καὶ παθιασμένος μὲ κοχλάζον καὶ αἰωνίως ἐπαναστατικὸ αἷμα, ποὺ μοῦ πρόσφεραν ὡς παρακαταθήκη οἱ Βαλκάνιοι ἐπαναστάτες, οἱ πρόγονοί μου, ἔχοντας ἐπίγνωση τῆς ζωοφόρου λαμπρότητος τῆς ὁμορφιάς καὶ τῆς πλήρους ἀφθονίας τοῦ ἐλέους καὶ τῆς δυνάμεως Σου [...]»⁵³.

52. Σχετικὰ μὲ τὸν συμβολισμὸ τοῦ κόκκινου χρώματος βλ. M. Ferber, *A Dictionary of literary Symbols*, ἐκδ. Cambridge University Press, Cambridge 2007, σσ. 169-170. Ἀντίστοιχα γιὰ τὸν συμβολισμὸ τοῦ αἵματος βλ. στὸ ἴδιο, σσ. 29-30.

53. *Ἐλευθερία (Λυρικά πεζά)* στὸ Petar Kočić, *Sabrana dela I-IV...*, ὁ.π.

Ἀκολουθεῖ ἡ σκηνὴ τῆς γονυκλισίας τοῦ –μὲ ἔντονο τὸ στοιχεῖο τῆς θεατρικότητας– ἐκστασιασμένου συγγραφέα, ὁ ὁποῖος μὲ ταπεινότητα ἐκλιπαρεῖ τὴν Ἐλευθερία νὰ σώσει τὴ χώρα του, χρησιμοποιοῦντας ἐμφατικὰ τρεῖς συνώνυμες λέξεις: Ἀτέρμονη, Ἀτελείωτη, Ἀπεριόριστη, οἱ ὁποῖες ἐπιτείνουν τὴ συναισθηματικὴ φόρτισή του, ἐνῶ παράλληλα σηματοδοτεῖται τὸ μέγεθος τῆς ἀξίας της μὲ τὸ σχῆμα τῆς ἐπαναστροφῆς, ὅπου ἡ ἐπανάληψη τῆς λέξης «τίποτα» σηματοδοτεῖ τὸ ἀκριβῶς ἀντίθετο, ὅτι δηλαδὴ ἡ Ἐλευθερία εἶναι τὰ πάντα. Παράλληλα μὲ τὸν συνδυασμὸ τῶν ἀντιθετικῶν μοτίβων:

φῶς *vs.* σκότος καὶ εἰρήνη *vs.* ἐξαγρίωση

ἐπιτυγχάνει ἀφ' ἑνὸς νὰ προσδώσει ἕναν μοναδικὸ τόνο στὴν ἀφήγηση καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ τονίσει μὲ μεταφορικὸ τρόπο τὴν αἴσθηση τῆς οἰκουμενικῆς ἰσορροπίας καὶ τὴν ἀδιαμφισβήτητη ἀνάγκη ἐπικράτησης αὐτῆς. Ἡ παρομοίωση τῆς Ἐλευθερίας μὲ ἄστρο πού λάμπει στὸν οὐρανὸ παραπέμπει στὸν συμβολισμό του, ὁ ὁποῖος ἐνέχει πλῆθος σημασιῶν πού σχετίζονται μὲ τὴ δόξα, τὴν πολυμορφία, τὶς προφητεῖες, ἀλλὰ καὶ τὶς ὥρες τῆς ἡμέρας καὶ νύχτας. Ὁ ἀνυπολόγιστος ἀριθμὸς τῶν ἀστρῶν εἶναι σημασιολογικὰ συνυφασμένος μὲ τὸ ἄπειρο καὶ ταυτίζεται μὲ τὸν χαρακτηρισμὸ τῆς ἀτέρμονης συμπαντικῆς καὶ ἀτελείωτης ὑπαρξῆς τῆς Ἐλευθερίας στὸ ποίημα⁵⁴:

«[...] ἐγώ, μικρὸς καὶ ἀσήμαντος, γονατίζω καὶ ἐκστασιασμένος Σὲ ἐκλιπαρῶ, Ἀτέρμονη, Ἀτελείωτη, Ἀπειρη: ἔλα, ἐπιτέλους, ἐπισκέψου τὴν πατρίδα μου, γιατί χωρίς ἐσένα ὅλα εἶναι ἕνα τίποτα – τίποτα ὅλα μόνο μὲ Σένα! Οἱ ἐποχές θὰ σκοτείνιαζαν, τὰ ἔθνη θὰ ἐξαγριώνονταν, ἂν δὲν ἔλαμπε τὸ ἄστρο Σου ψηλὰ στὸν οὐρανό!»⁵⁵.

Ἐπεταὶ ἡ ἐπίκληση πρὸς τὴν Ἐλευθερία γιὰ κάθαρση καὶ ἐκδίκηση, ὅπου ὁ συγγραφέας μὲ ψυχογραφικὸ τόνο καί, ἀφοῦ παρουσιάσει τὴ ζοφερὴ συγχρονία τῆς κατακτημένης χώρας του καὶ τὴν πολιτικὴ κατάσταση πού ἐπικρατεῖ στὸν βαλκανικὸ χῶρο προσδίδοντας στὴν ὅλη ἀφήγηση μία οἰκουμενικὴ διάσταση, ἐν συνεχείᾳ προτρέπει τὴν Ἐλευθερία νὰ διώξει τοὺς κατακτητὲς μὲ ἐκδικητικὴ διάθεση κρατώντας

54. Γιὰ τὸν συμβολισμό τοῦ ἄστρου βλ. M. Ferber, *A Dictionary...*, ὁ.π., σσ. 201-207.

55. *Ἐλευθερία (Λυρικά πεζά)* στὸ Petar Kočić, *Sabrana dela I-IV...*, ὁ.π.

ματωμένο μαστίγιο. Ὁμοίως, ἐξαιρετικῆς αἰσθητικῆς καὶ μὲ ἔντονο τὸ στοιχεῖο τῆς θεατρικότητας εἶναι ἡ σκηνὴ στὴν ὁποία σκιαγραφεῖται μὲ μεταφορικὸ τρόπο ἡ ἐγκαθίδρυση τῆς αὐστριακῆς ἐξουσίας ὡς πόρνης, ἐνῶ τὰ κατ' ἐπίφασιν δικαιώματα ποὺ εἶχαν παραχωρηθεῖ μὲ μαῦρο βέλο. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἀναφορὰ στὴ δυσσομία ποὺ ἀναδύει ἡ πόρνη, ἐνεργοποιώντας τὴν αἴσθηση τῆς ὄσφρησης καὶ τονίζοντας παράλληλα τὸ ἀντιθετικὸ μοτίβο φωτεινότητας τῆς ἐλευθερίας καὶ δυσσομίας τῆς προσωποποιημένης αὐστριακῆς κατὰκτησης:

«Μέσα στὴ θεϊκὴ ὀργὴ ποὺ συγκλονίζει τὴν οἰκουμένη ἐκδικητικὰ καὶ μὲ ματωμένο μαστίγιο στὸ χέρι ἔλα καὶ διῶξε τὴ διεφθαρμένη πόρνη, ἡ ὁποία τυλιγμένη σὲ ἓνα περίτεχνο πέπλο παραχωρημένων δικαιωμάτων καὶ μὲ [πρόφαση] τὸ ὄνομά Σου ἀνῆλθε μὲ λοιμώδη ὄσμὴ στὸν φωτεινὸ καὶ ὑψηλὸ Σου θρόνο στὴ χώρα μας!»⁵⁶.

Μὲ μεγαλύτερη ἔνταση καὶ ἀλληγορικὴ διάσταση προτρέπει τὴν Ἐλευθερία νὰ κάψει, βγάζοντας φωτιὰ⁵⁷ ἀπὸ τὰ κόκκινα χεῖλη τῆς, τοὺς μαύρους διαφθορεῖς, τοὺς κατακτητὲς δηλαδή, ἐνῶ παράλληλα ζητεῖ νὰ ἀντηγήσουν ἀφυπνιστικοὶ ὕμνοι καὶ τραγούδια ἀντίστασης. Ἐνδιαφέρον προκαλοῦν οἱ χαρακτηρισμοὶ *ὑπέροχη* καὶ *θεόμορφη κόρη*, στοὺς ὁποίους ἐμπεριέχεται θεϊκὴ καὶ ὑπερκόσμια διάσταση στὴν ὑπαρξὴ τῆς Ἐλευθερίας. Ἐπιπλέον, ἄξια λόγου εἶναι ἡ ἀναφορὰ στοὺς μαύρους διαφθορεῖς καὶ κατὰ προέκταση στὸν συμβολισμὸ τοῦ μαύρου χρώματος ποὺ στὴν πλειονότητα τῶν περιπτώσεων ἔχει ἀρνητικὴ σημασία. Τὸ μαῦρο χρῶμα συμβολίζει τὸν θάνατο, τὸ κακὸ ἐν γένει καὶ τὸν ἴδιο τὸν Διάβολο⁵⁸, ἐνῶ ὁ ἐπιθετικὸς προσδιορισμὸς *δηλητηριώδης* προσιδιάζει ὡς χαρακτηριστικὸ γνώρισμα σὲ ἔμβια ὄντα, ὅπως γιὰ παράδειγμα τὰ φίδια, ἡ συμβολικὴ σημασία τῶν ὁποίων εἶναι

56. Ἐλευθερία (*Λυρικὰ πεζὰ*) στὸ Petar Kočić, *Sabrana dela I-IV...*, ὁ.π.

57. Πληροφορίες γιὰ τὸν συμβολισμὸ τῆς φωτιᾶς βλ. M. Ferber, *A Dictionary...*, ὁ.π., σσ. 73-75.

58. Ἀναφορικὰ μὲ τὸν συμβολισμὸ τοῦ μαύρου χρώματος βλ. M. Ferber, *A Dictionary...*, ὁ.π., σσ. 27-29.

έκτεταμένη⁵⁹. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἐνεργοποιεῖται μὲ μεταφορικὸ τόνο ἢ αἰσθησιμὴ τῆς ἀκοῆς σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ ἀντιθετικὸ μοτίβο:

ἀφυπνιστικὸς ἦχος *us*, ἀπόκοσμη σιωπή.

Θέλοντας ὡστόσο νὰ ἐπισημάνει τὴ ραθυμία, στὴν ὁποία εἶχε περιέλθει ἡ Βοσνία-Ἑρζεγοβίνη ἐξ αἰτίας τῆς αὐστριακῆς κατοχῆς, λέγει χαρακτηριστικά:

«Ἄφησε φλόγα φωτιᾶς καὶ ἐκδίκησης νὰ βγεῖ ἀπὸ τὰ χεῖλη Σου καὶ νὰ κάψει μὲ ἔνθετη μανία τοὺς μαύρους διαφθορεῖς, ποὺ μὲ πονηρία καὶ δειλία ὑπηρετοῦν τὴ δηλητηριώδη πόρνη. Ἄς βροντήξουν καὶ ἄς ἀντηχήσουν, ὧ ὑπέροχη καὶ θεόμορφη Κόρη, ἀπὸ τὰ χεῖλη Σου, κόκκινα σὰν τὸ χρῶμα τοῦ οὐρανοῦ, ἰσχυρὸς ἀφυπνιστικῶν ὕμνων ἀντίστασης καὶ ἀγῶνα μέσα σ' αὐτὴν τὴν ἀπολιθωμένη καὶ ἀπόκοσμη σιωπή!»⁶⁰.

Τέλος, στὸν ἐπίλογο ἐπανέρχεται μὲ ἔντονη συναισθηματικὴ φόρτιση στὸ ζήτημα τῆς νωθρότητας τοῦ βοσνιακοῦ λαοῦ καὶ παροτρύνει τὴν Ἐλευθερία νὰ δονήσει τὶς παγωμένες καρδιές τους καὶ νὰ τοὺς ἀφυπνίσει. Ἐπαναλαμβάνει τὴν ἀέναη κίνηση/διάσταση τοῦ κοχλάζοντος καὶ ἐπαναστατικοῦ αἵματός του, καθὼς καὶ τὴ σύνδεσή του μὲ τὸ αἷμα τῶν προγόνων ὡς οὐσιαστικὴ παρακαταθήκη, τὴν ὁποία ὁ λαὸς ὀφείλει νὰ ἔχει ἐντυπωμένη στὴ μνήμη του καὶ νὰ ἀντισταθεῖ:

«Συντάρραξε αὐτὴν τὴν ἀδρανῆ χώρα, συγκίνησε τὶς παγωμένες καρδιές, ἀναζωογόνησε καὶ ἐνδυνάμωσε τα ὅλα, τὴν ἀφθονία τοῦ ἐλέους Σου καὶ τὴ δύναμή Σου, ὅπως τὶς αἰσθάνονται καὶ ἀπὸ πάνω τοὺς τρέμει τὸ κοχλάζον καὶ αἰωνίως ἐπαναστατημένο αἷμα μου, ποὺ οἱ βαλκάνιοι ἐπαναστάτες, οἱ πρόγονοί μου, προσέφεραν ὡς παρακαταθήκη!»⁶¹.

59. Κύριο χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τοῦ συμβολισμοῦ τῶν φιδιῶν ἀποτελεῖ ἡ ἀμφισημία του. Ἀπὸ τὴ μία ἐπικίνδυνο, δηλητηριώδες καὶ ὑπουλο ἐφ' ὅσον χτυπᾶ τὸ θῆραμά του χωρὶς προειδοποίηση, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἀποτελεῖ σύμβολο τῆς ἐπιστήμης τῆς Ἱατρικῆς. Ἀναλυτικὰ βλ. Μ. Γκουτζίουδης, *Φύσις θηρίων: Ἡ χρῆσις τῆς ζωικῆς ποικιλότητος στὴν Καινὴ Διαθήκη καὶ στὸ περιβάλλον της*, ἐκδ. Μέθεξις, Θεσσαλονίκη 2013, σσ. 69 καὶ 190-191.

60. *Ἐλευθερία (Λυρικὰ πεζά)* στὸ Petar Kočić, *Sabrana dela I-IV...*, ὅ.π.

61. *Ἐλευθερία (Λυρικὰ πεζά)* στὸ Petar Kočić, *Sabrana dela I-IV...*, ὅ.π.

Ἐν κατακλιῖδι, ὅσον ἀφορᾷ τὴν πρόσληψη τῆς ἔννοιας τῆς ἐλευθερίας ἐν γένει καὶ εἰδικώτερα τῆς ἐλευθερίας τοῦ Τύπου στὸ ἔργο τοῦ Πέταρ Κότσιτς, διαπιστώνεται ὅτι στὸ κείμενο-ἐπιστολὴ πού δημοσιεύτηκε στὶς ἐφημερίδες *Srpska Riječ* καὶ *Dan* ἀποτυπώνεται μία ρομαντικὴ, σχεδὸν οὐτοπικὴ διάσταση τῆς ἀντίληψής του περὶ ἐλευθερίας τοῦ Τύπου μὲ καθαρὰ ἰδεολογικὸ ὑπόβαθρο. Τὴν θεωρεῖ ἄρρηκτα συνδεδεμένη μὲ τὴν πνευματικὴ ἐξέλιξη καὶ τὸν πολιτισμὸ ἑνὸς λαοῦ, καθὼς καὶ ἀναπόσπαστο κομμάτι του. Μὲ εὐσχημο ἀλλὰ καυστικὸ τρόπο κατακεραυνώνει τὰ κακῶς κείμενα τῆς αὐστριακῆς κυριαρχίας καὶ εἰδικώτερα τὴ στασιμότητα στὴν ὁποία περιῆλθε ἡ Βοσνία-Ἑρζεγοβίνη κατὰ τὴν περίοδο αὐτήν. Ἡ ἀγάπη γιὰ τὴν πατρίδα καὶ ἡ τραγικὴ ἐμπειρία τῆς ὑποδούλωσης ἀπὸ ξένους κατακτητὲς κυριαρχοῦν ὡς κύρια θεματικὰ μοτίβα στὸ κείμενο, ἀλλὰ καὶ σὲ ὁλόκληρο τὸ ἔργο τοῦ Κότσιτς. Τοποθετεῖ τὴν Ἐλευθερία καὶ τὴν παρέμβαση τῶν λογοτεχνῶν, ἐκδοτῶν καὶ δημοσιογράφων σὲ ἓνα πλαίσιο ἀνεξάρτητο, οἰκουμενικὸ καὶ ἀπαλλαγμένο ἀπὸ θρησκευτικὲς, πολιτικὲς καὶ φυλετικὲς ἀγκυλώσεις ἀφ' ἑνός, ἀλλὰ καὶ ἀπόλυτα συνδεδεμένο μὲ τὴν πνευματικὴ ἐξέλιξη τόσο τοῦ ἀτόμου ὅσο καὶ γενικώτερα ἑνὸς λαοῦ ἀφ' ἑτέρου.

Ἐπίσης, στὸ ποίημα «Ἐλευθερία» καθίσταται ἀντιληπτὴ ἡ συνολικὴ στόχευση τοῦ συγγραφέα, ἡ ὁποία ἐντοπίζεται στὴν κατεύθυνση τῆς ἐθνικῆς ἀπελευθέρωσης καὶ στὴ δυναμικὴ τῶν συλλογικοτήτων. Τὰ στοιχεῖα τῆς ζωτικότητας καὶ προφορικότητας εἶναι ἔντονα στὸ κείμενο, ἐφ' ὅσον χρησιμοποιεῖ β' πρόσωπο στὴ συνομιλία του μὲ τὴν προσωποποιημένη Ἐλευθερία, ἐνῶ ἡ ρηματικὴ χρῆση τοῦ ἐνεστώτος χρόνου προσδίδει παροντικὸ τόνο στὴν ἀφήγηση. Οἱ ἐναλλαγὲς τῆς εἰκονοποιίας, ἡ θεατρικότητα, ἡ χρῆση τῶν χρωμάτων, οἱ συμβολισμοὶ καὶ τὰ ἀντιθετικὰ μοτίβα δημιουργοῦν ἓναν τόνο λυρισμοῦ καὶ πλαστικότητας, ὁ ὁποῖος συνυπάρχει μὲ μία ἀκραιφνῶς ἀφυπνιστικὴ διάθεση. Κατόπιν μιᾶς διακειμενικῆς προσεγγίσεως τῶν κειμένων πού ἐξετάζονται, καταλήγουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι κοινὸ θεματικὸ ἄξονα τῶν κειμένων ἀποτελεῖ μία ἰδεαλιστικὴ ἀντίληψη τῆς Ἐλευθερίας τοῦ Τύπου, ἀπελευθερωμένη ἀπὸ ὁποιοδήποτε πρόσκομμα, μὲ σαφῶς ἑνωτικὸ περιεχόμενο. Οἱ ἀντιλήψεις του ἀσφαλῶς καὶ ἔχουν βιωματικὸ χαρακτήρα, ὁ ὁποῖος διοχετεύεται στὸ σύνολο τοῦ ἔργου του, ὅπως

φαίνεται και από τη φράση που έξεστόμισε λίγο πριν από τον θάνατό του: «Στή δουλεία γεννήθηκα, στή δουλεία έζησα, στή δουλεία λοιπόν πέθανα»⁶².

Ἡ διαρκῆς ζωτικότητα αὐτῶν τῶν πεποιθήσεων, ὅπως ὑποστηρίζει καὶ ὁ Sorabjee, εἶναι γεμάτη ἀπὸ ἀνθρώπινες θυσίες μὲ στόχο τὴ διατήρησή τους. Ἀδιάλειπτη εἶναι καὶ ἡ πεποίθηση τῆς ἀνθρωπότητας ὅτι ἡ ἀνθρώπινη σκέψη παραμένει μονόλογος, ἂν οἱ ἀνθρωποὶ δὲν δύνανται νὰ (ἐπι-)κοινωνήσουν μεταξύ τους τὶς ιδέες τους. Ἐλευθερία τοῦ Τύπου εἶναι ἡ ἐλεύθερη καὶ εἰλικρινῆς ἀνταλλαγὴ ἀπόψεων μεταξύ ἀτόμων καὶ ομάδων καὶ μόνο μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ἐξασφαλίζεται ἡ πρόοδος κάθε πολιτισμοῦ⁶³.

SUMMARY

Petar Kočić and the reception of Press Freedom in Western Balkans in the early 20th century

By Polydoros Gkoranis, *Ass. Prof.*
National and Kapodistrian University of Athens

The social and historical conditions in the Balkans, created by the 14th and 15th century Ottoman conquests in Europe, have surely been most responsible for the fact that the image of the peasant remains to this day in all modern South Slavic literatures. The village story in Serbian literature had already begun to wane, when a young Bosnian writer, Petar Kočić (1877-1916), appeared on the Serbian literary scene.

Nowadays, due to the gradual and increasing influence of many governments on the media, there has been a crucial manipulation on the quality of objective information. However, censorship as a practice of controlling and manipulating public opinion is a timeless phenomenon with a common feature in all its forms being that it takes place in authoritarian regimes.

62. I. Andrić, "Zemlja, ljudi i jezik", ὁ.π., σ. 36.

63. S. J. Sorabjee, "Freedom of the Press", ὁ.π., σ. 173.

The present study focuses on the reception of Press Freedom in Western Balkans in the early 20th century, specifically through the analysis of the work of Petar Kočić, a Bosnian Serb politician and writer. In particular, an intertextual analysis is attempted of a letter-article, published in two newspapers in 1906 by a group of writers, led by Kočić, and of a short poem entitled “Freedom”, which was published in the magazine *Otadžbina* [= *Homeland*] in 1912.